

A MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNET FELADATAI.¹

Irta: ACSÁDY IGNÁCZ.

Tisztelt szakosztály!

Először gyűltünk össze a magyar közgazdasági társaság keretében, mely ifju, de nagy jövőjü és életerős testület, a magyar gazdaságtörténet tudományát is oltalmába vette. Gyermekkorát éli ez a tudományszak minálunk s nem mondhatni, hogy bármi fényes lendületet vett a külföldön, bármi dus tanúsággal jutalmazta ott művelőinek fáradozásait, első évei nálunk valami gyöngéd ápolásban, szerető gondozásban röpültek volna el. Sorsa eddig bizony mostoha volt s az ifju csemetét nem igen akarták befogadni, akárhányszor kopogtatott ama fényes és hatalmas intézetek kapuin, melyek nemzeti polgárosodásunk különböző ágait hivatvák szolgálni. Ő azonban nem kellett egyiköknek sem. A hivatásszerű történészek azzal utasították el, hogy a gazdaságtörténet a modern közgazdasági tudományok sorába való. A gazdasági érdekek czéljainak szentelt intézmények viszont úgy találták, hogy elég gondot okoz nekik mindennapi munkájok s nem az ő hivatásuk a gazdaságtörténetet gyámúgukba venni. Jó tanácsosal ellátva bőven, de elutasítva innen is, amonnan is bolyongott gazdátlanul ez a tudományág s minthogy nem vették igénybe szolgálatait sehol, tényleg nem is járulhatott nemzeti tudásunk körének kibővítéséhez. Végre azonban ő neki is van saját tüzhelye, mert a magyar közgazdasági társaság menedéket nyitott, hajlékot adott a magyar gazdaságtörténetnek.

Hálás köszönettel kell ezt szakosztályunk első ülésén elismernünk s ha egyelőre szerény ez a hajlék, művelőinek feladata azt lakályossá tenni, benne tömörülni s az új tudományszakot serény, törhetetlen munkával fölvirágoztatni, sokféle tanulságait a történetírás és a modern gazdasági, sőt az összes szocziál-politikai tudományok szolgálatába helyezni. Az alapot a közgazdasági társaság, melynek tiszteletreméltó lobogója alatt dolgozunk, a szakosztály megalakításával megteremtette.

¹ Felolvasta a magyar közgazdasági társaság gazdaságtörténeti szakosztályának ápril 23-án, a Köztelek üléstermében tartott ülésén.

Ezzel meg van adva az együttes működés lehetősége, mely minden sikernek első feltétele. Meg van a kör, hol az ügy barátai egyesülhetnek, hol a rendszeres tudományos munkálkodás irányát és főbb feladatait kijelölhetik és sikerességét sok tekintetben előmozdithatják. És hogy a komoly igyekezetnek meglesz a kívánt gyümölcse, azt nem egy biztató jelenség helyezi kilátásba. Ma, midőn szakosztályunk első ülését tartja, a gazdaságtörténet nemcsak megnyerte már egy előkelő tudományos társulat részéről a recepcziót, a többi tudományágak sorába való ünnepélyes fölvételt, hanem tényleg egy fontos lépéssel még előbbre haladt. Van tudományos közlönye s már második éve egy gondosan szerkesztett szakfolyóirat áll a magyar gazdaságtörténet szolgálatában. Épen e teremből, hol ma első ülésünket tartjuk, indult ki a kezdeményezés s az a kiváló, Széchenyi István nevével és félszázadnál hosszabb, érdemes köztevékenység fényével tündöklő testület, melynek ma vendégszeretetét élvezzük, az országos magyar gazdasági egyesület létesítette hazafias áldozatkészségével még jóval szakosztályunk alakulása előtt a „Magyar Gazdaságtörténeti Szemlé“-t, melyben szaktudományunk rendszeres művelése első kezdetét vehette.

E vállalat nemcsak az anyag közzétételével gyarapítja tudományos ismereteinket. Még fontosabb hatása az, hogy szakembereket nevel, hogy a gazdaságtörténet iránti érdeklődést a nemzeti társadalom művelt rétegeiben fölébreszti s bennök e tudományág nagy elméleti és gyakorlati fontosságát öntudatra kelti. Mert fontos ez a tudományág elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt.

Csak az ő világitásában lehet történetünk változatos menetét, ezredéves multunk legkimagaslóbb eseményeit megismerni és megérteni és csak az ő tanúságainak felhasználásával lehet a modern magyar közgazdasági tudománynak igazán nemzeti tartalmat adni s belé a nemzeti szellem frissen pezsgő vérét átömleszteni. Mint már neve jelzi, a gazdaságtörténet történettudomány és gazdaságtudomány is; összekötő kapocs a két tudományszak, ezzel pedig a mult és a jelen ismerete közt. Ő tükrözi vissza azt a bonyolult folyamatot, mely az állam egész anyagi polgárosodását a távoli századokból a jelenkorba átvezette. És midőn feltárja előttünk a multak fejleményeit, egyszersmind magyarázatát adja a jelen szociál-gazdasági alakulásainak és képződményeinek. Ekképen a gazdaságtörténet a történeti és közgazdasági tudomány csaknem egész körét felöleli. Területe rendkívüli tehát s ennek megfelelő a fontossága is.

... Korunkat kiválóan közgazdasági korszaknak szokás nevezni. Méltán viseli e nevet, de nem azért, mert a gazdasági tudományok minden ágában példátlan virágzást keltett. Ez csak okozat. Igazi oka annak, hogy nemzedékünkre ráillik ez elnevezés, az, hogy a meddig az emberiség

sok ezeréves történetébe visszatekinthetünk, sohasem találunk olyan időszakot, melyben a gazdasági érdekek igazi fontossága annyira köz-tudattá vált volna, mint napjainkban. A gazdasági érdekek és ellentétek valódi vagy képzelt szükségletek kizárólagos uralma alatt áll ma egész állami és politikai életünk. Gazdasági lobogó alatt küzd a társadalom minden rétege; a kenyér- a gyomor-kérdés háttérbe szorít bármi egyebet s az anyagi élet védelme, fölvirágoztatása, mint minden szellemi pol-gárosodás előfeltétele, ma az állami és társadalmi politikának első, leg-főbb célja, kifejezett, határozottan megjelölt, tudatos feladata. Ma a gazdasági érdekek planétája uralkodik Európa egész politikai életén, mert ez érdekek alapvető jelentőségétől át van hatva a társadalom minden gondolkodó eleme.

Csakhoggy ez érdekek jelentősége minden időben, a mult bármely szakában, a legkezdetlegesebb viszonyok közt is ugyanaz volt, mint ma. Mindig gazdasági erejétől, népességének számától és munkaképességétől, vagyonosságától, segélyforrásainak bőségétől s azok czélszerű szerveze-tétől függött az állam hatalma, nemzetközi szerepe, a benne uralkodó vagy dolgozó osztályok boldogulása. A gazdasági viszonyok és érdekek jelentősége a multban épen oly nagy volt, mint minő az a jelenben. A különbség mult és jelen között csupán az, hogy ez érdekek igazi fontossága s mindenre kiterjedő befolyása a multban nem jutott oly világosan tudatra, mint napjainkban. A gazdasági tények ereje azonban épen oly ellenállhatatlanul hatott akkor, mint ma, épen ugy emelte a magasba vagy sodorta a mélybe az államokat, mint ma. Csak az egy-koruk nem ismerték föl tulajdonképeni természetüket és mivoltukat. Ma, midőn a gazdasági ismeretekben iskolázva, ugyszólván gazdasági szemmel kutatja a tudomány a multakat, azt a tapasztalást teszi, hogy minden nagy történelmi esemény mögött, mely Európa sorsára befolyás-sal volt, világosan és szembetűnően ott lappang az eddig észre nem vett, meg nem értett, nem méltányolt gazdasági érdek,¹ mint első sorban mozgó rugó. A népek vándorlását, a keresztes, a nagy vallásháboruk, a hódító hadjáratok, az egyházi mozgalmak és felekezeti küzdelmek, a parasztlázadások, a királyi hatalom és az olygarchia közötti százados tusák, első sorban gazdasági okokban, anyagi ellentétekben és ténye-zőkben találják igazi magyarázatukat. Csak a jelszó, a lobogó volt más, mely alatt Európa népei e sokféle küzdelmet egykor átharcolták. De a politikai, rendi, vallásos, felekezeti takaró alatt ösztönszerűen, öntudat-

¹ Ezt Angliára nézve igen szépen kimutatja James E. Thorold Rogers egyik munkájában, mely francia fordításban *Interpretation economique de l'histoire* címet viseli.

lanul, de tényleg gazdasági törekvések. anyagi érdekek hevitették a versengő feleket. A küzdelem a létért, a hatalomért, a vele járó gazdasági és politikai befolyásért lényegében mindig olyan volt, mint ma, bármi sajtátszerű formában folyt is s a győztes fél a saját képmására mintázta, a saját szükségleteihez mérten formálta az államot és társadalmat mindenkor.

Az érdekellentétek ez ősrégi tusája szakadatlanul folyik ma is, de ma már tudatosan, kifejezetten gazdasági lobogó alatt. Azért azonban, mert régen a gazdasági élet jelentősége nem domborodott ki oly szembe-tűnően, mint ma, az érdekharcz nem kevésbé meg volt s épp oly kérlelhetetlenül érvényesült, mint ma. Hogy a régiek nem eléggé ismerték, néha félreismerték igazi mivoltát, az semmit sem változtat a tény-álláson. Nem ismerték ők a természet erőit sem, melyek azonban akkor, habár eredményeiket egészen más okokra vezették vissza, épp ugy hatottak, épp ugy működtek, mint ma. Nem ismerték ők az agy vagy a sziv szerkezetét s igazi szerepét az emberi szervezetben. De azért agy és sziv akkor is épp oly törvények szerint működött, mint ma s az ember testi-lelki egészségét épp oly módon befolyásolta, mint ma, midőn működésének lényegesebb törvényei teljesen földerítvék.

A gazdasági élet jelentősége minden időben egyenlő volt tehát s a társadalmi munkaszervezet alakulatának és működésének ismerete épp olyan fontos a történelem minden korszakának megértése szempontjából, mint a modern szocziál-gazdasági állapotok ismerete a jelen nagy állami és nemzeti szükségletek kielégítéséhez.

Mért gyűjtünk ma annyi fáradsággal, annyi költséggel ezerféle statisztikai anyagot? Mért szállunk le a társadalom legsötétebb mélyébe, mért igyekszünk szertelenül bonyolult szocziális szervezetünk hálójának minden szálát megvilágítani, a sűrűen egymás felett lerakodó néprétegek és osztályok tényleges viszonyait megismerni? Eszközöket keresünk a politikai és szocziális jelenségek megértéséhez, az állam erejének, a nemzet anyagi és szellemi képességeinek ismeretéhez. Bennök keressük a közélet egészséges vagy beteges alakulatának okait s a kóros állapotok orvosszereit általok igyekszünk megtalálni. Ilyen eszközök nélkül azonban épp oly kevésbé ismerhetjük meg a mult fejlményeit s csak az egyes korszakok gazdasági alapjainak és szervezetének ismeretéből érthetjük meg legjobban az állam időnkint való szereplését, összes alkotó elemeinek sorsát és állapotát. Ezek ismerete nélkül az állami és a nemzeti élet haladását vagy hanyatlását sem ismerhetjük, a mint eddig csakugyan nem is ismertük, mert történettudományunk mindez ideig nem vité be a multak megvilágításába a gazdasági szempontot és gazdasági fel-fogást.

A mely nemzetnél az már megtörtént, ott teljesen átalakította vagy legalább sok igen fontos vonással kiegészítette a multak képét a történettudományban, valamint a köztudatban. A gazdaságtörténet mindenütt olyan rengeteg és végtelenül érdekes forrásokat nyitott a történetírásnak, melyekben az ugyszólván újjászületett és sokkal jobban volt képes az élő nemzedék érdeklődését maga iránt fölkelteni, a modern emberöltőben azt az igazi, finomabb történelmi érzéket megeleveníteni, mely nem természeti ösztön, hanem a műveltség terméke s gondolatvilágunkat a legnemesebb hazafisággal, az ősök iránti nem csupán üres szavakban nyilvánuló kegyelettel, lelkesedéssel tölti el. Nemzetivé a szó modern értelmében csak ott és azzal vált a történetírás, a hol munkájánál kereste föl az egész nemzetet a multak minden időszakában. Ez a munka a megosztás elvén nyugodott, valamint ma, akképen régen is. Minden hivatásnak meg voltak a maga sajátos szervei. Az egyik a hazát védte, a másik a földet mívelte; az egyik a szellemi szükségletet elégitette ki, a másik az árucserét közvetítette. Jogilag ez organumok nem egyforma állást foglaltak el, nem is egyformán részesültek a közös munka gyümölcsében. De bármi különböző lett légyen jutalmuk, munkájuk egyformán hozzájárult az állam és a társadalom fentartásához, felvirágoztatásához s minden egyes organum megbetegedését egyformán megérezte az összeség. Ma tehát, midőn a gazdasági érdekek és tényezők fontossága kellő tudatra ébredt, midőn a munka jelentőségéről tisztultabbak a fogalmak, a történetírásnak a politikai események s az anyagi polgárosodás közötti szoros kapcsolatok földerítésére kiváló súlyt kell fektetnie, különben nem értetheti meg a történelmi fejlődés menetét.

Hol kezdődik a kultur, és hol végződik általában a politikai történelem, hol van mindegyiknek a maga határa, azon évtizedek óta vitakoznak európai szakemberek, éleseszű tudósok, a nélkül, hogy eldöntötték volna. De hazai viszonyaink szempontjából azt hiszem, hogy a kulturtörténetnek s így első sorban a gazdaságtörténetnek azt a munkát kell multunk megvilágításában végeznie, a melyet a politikai történet eddig egyáltalán meg sem kezdett. Hivatása, munkaköre ekképen nálunk óriásilag nagygyá nő, mert teljesen töretlen még az út, melyre lépnie kell s feladata megoldásához csak ritkán fog előmunkálatokra akadni. Máskülönben nagy lendületnek induló történetírásunk legfőllebb némely nyers, föl nem dolgozott, át nem értett adattal fog neki szolgálni s ilyennel is csak kevéssel, rendszertelenül, a kutfökből terv és tulajdonképeni szándék nélkül kikapva. Ama nagy problémák, melyek tisztázásától ezredéves történetünk ismerete függ, egytől-egyig még homályban vannak. Megírásuk iránt történetírásunknak eddig érzéke sem volt s azért egyszerűen kitért előlük, nem is sejtve, mennyire hézagos az a

munka, melyet tényleg végzett, sőt mennyire eltörpül azzal a munkával szemben, a melyet végeznie kellett volna. Kitérve a gazdaságtörténeti problémák elől, kitért a magyar történelem legfontosab eredményeinek megvilágítása elől s kifejejtette előadásából a történetírásnak legfőbb tárgyát, a gazdasági életben szerepet vivő összes tényezőket, tehát a multak szociál-politikai szervezete mellett a tulajdonképeni néptömegeket,¹ és kifejejtette egyszersmind legfőbb tartalmát, az anyagi polgárosodás megalapítását, fejlesztését, időnként való változásait. Pedig épen az a történetírás veleje, ebben rejlik igazi érdekessége, legfőbb tanúsága.

Ama háboruk ismerete, melyek a magyar állam megalapítása, fentartása, terjeszkedése érdekében vivattak, kétségkívül fontos s lefolyásuk meg-elevenítésével az író nemzetünk régi dicsőségének sok szép emlékét éleszti föl. De a nemzeteknek nem egyedüli időtöltésük és életcéljuk a hadakozás, melybe egyébiránt szintén mélyen belejátszik a gazdasági mozzanat, mert a hadviselés a hadszervezettől függ, ez meg mindenkor a társadalom gazdasági szervezetével áll szoros kapcsolatban. A magyar nemzet sem csupa hadakozással töltötte azt az ezer esztendőt, melyet mostani hazájában végig élt.

A hadakozás mindig csak eszköz nagy állami hivatások teljesítésére, a nemzeti eszmények valóítására. De hogy mi volt tulajdonképeni hivatása a magyar államnak, minő eszmények lebegtek előtte és mennyire birta azokat a századok viharos folyamában megvalósítani, azt a politikai történet egymaga sohasem deritheti föl. E hivatás teljesítése az organizációtól, a társadalmi erők kifejlesztésétől, a nép anyagi és szellemi szükségleteinek kielégítésétől függött, mi pedig mindig az anyagi polgárosodáson, a gazdasági élet fundamentális alapján nyugodott. E mozzanatok azonban a gazdaságtörténet külön országába tartoznak s így első sorban tőle lehet felvilágosítást kérni és kapni az iránt, hogyan és mennyiben működtek közre az anyagi kultura tényezői, a gazdasági érdekek, az állam megalakulásában és fenmaradásában. Az állam nemzetközi politikája, háztartása és adóügye, honvédelme és belkormányzata, a műveltség, irodalom és művészet, az egyház s a valláserkölcsei élet mindnyájan szoros kapcsolatban állanak a gazdasági szervezettel, a munka nagy kérdéseivel, a vagyon megoszlásával. Az anyagi polgárosodásból táplálkoznak mindnyájan s az anyagi élet alapjainak szilárdságához képest alakul az államszervezet szilárdsága, szabályos, sikeres működése. Mindezt megvilágítani a gazdaságtörténelem hivatása s az ő

¹ Erről bővebben szólok Közgazdasági állapotaink a 16. és 17. században című munkám bevezetésében.

világításában egészen más képet nyerünk a magyarság hivatásáról s arról az örök emlékezetes munkáról, melyet ezer év folyamán e haza földjén végzett s a mi történelmének főtartalmát, uralmának legszilárdabb jogcímét teszi.

Mi volt ez a munka? Mi adott a magyarságnak igazán világtörténeti jelentőséget az európai népek családjában és hogyan teljesítette ezer év alatt gondviselészerű küldetését? Mindezekről eddig inkább csak képzelő erőnk, mint politikai történetírásunk ad némi tájékozást. Tisztázni mindezt főleg a gazdaságtörténet van hivatva s ha majdan földeríti a magyarság igazi munkáját és hivatását, ezzel ki fogja deríteni azt is, hogy nemzetünk ezer év folyamán olyan hervadhatatlan babérral koszoruzta meg emlékezetét, minővel nála sokkal nagyobb nemzetek sem dicsekedhetnek. Általában csak a gazdaságtörténet mondja meg, hol és miben keressük a magyar állam és a magyar nemzet igazi világtörténeti jelentőségét. A magyar föld polgárosításában állott hivatása s hogy itt minő roppant munka nehezedett vállaira, arról nyomban fogalmat nyerünk, ha képet alkotunk magunknak arról, minő volt a magyar föld akkor, midőn a magyarság birtokba vette s ha ezt a képet szembe állítjuk hazánk mai állapotával. A kettő közötti rikitó ellentét fejezi ki a magyarság történetének legfőbb, legemlékezetesebb eredményeit.

A római uralom a mai magyar államterületnek csupán nyugoti és déli részein teremtett polgárosodást. Ellenben az északi és keleti tájak még a római kultúra jótéteményeiben sem részesültek, hanem benn maradtak a barbárság sötétségében. A mikor pedig a római sasok elszálltak ama földről is, melyet sokáig oltalmaztak, midőn a légiók eltávoztával összeomlottak a gátak, melyek a népvándorlás árjait feltartóztatták, nagy országuttá lett a mai magyar föld, melyen rombolva, pusztítva viharzott át a legkülönbözőbb népeknek fegyelmetlen tömege. Ha időnkint egyik-másik egy darabig megpihent rajta, nem azért tette, hogy itt alkosson, polgárosodást hozzon létre, hanem azért, hogy lerontsa még azt is, a mi a római korból megmaradt, vagy a mi keveset közvetlen elődei teremtettek. Mindezen népek csak a föld mélyében sirjaikban vagy elásott kincseikben hagyták ránk itt lakásuk emlékeit. Egyetlen egy városuk, egyetlenegy építészeti alkotásuk sem jutott ránk, mely hirt adna polgárosító tevékenységükről. Még pusztább állapotban hagyták e földet eltűnésükkor, mint milyenben találták akkor, midőn ide vándoroltak. És az emberrel versenyezve vett részt a rombolásban a természet maga századokon át. A folyamok és vizek korlátlanul garázdálkodtak, végtelen mocsarak, járatlan ősvadon erdőségek lepték el a terület legnagyobb részét, melyben a ragadozó állatok száma időnkint nagyobb volt, mint a megtelepedett lakossága. Ez a védettebb völgyekbe,

az alföldi mocsaras síkságra huzódott vissza, de számra és műveltségre nézve sokkal csekélyebb volt, semhogy a természet nyers erejét megfékezhetesse a polgárosodás céljaira értékesíthette volna. Nem volt ura a földnek, melyen élt, mert értelmi erejével nem tudta magának alávetni s némi laza törzsszervezetten túl az államélet magaslatára sem birt fölvergődni.

Ilyen állapotban találta mai hazánk legeslegnagyobb részét a magyarság, midőn a IX. század végén birtokba vette s a következő században végleges megtelepedésével örökre hazájául választotta. Sivatag pusztaságot talált itt s ez a sivatag ma Európa Kanaánja, éléskamrája s a nemzet, mely benne él, ezer éves multja daczára töretlen, ifjui erővel szolgálja az emberi polgárosodás eszményeit. Az egykori ösvadon alig lakott területén ma sok milliónyi ember találja testi-lelki javát, anyagi és szellemi boldogulását. Lehet-e ennél gyökeresebb, dicsőségesebb változást elképzelni? És lehet-e egy nemzetnek, egy államnak maradandóbb érdeme, mint épen ez a meseszerű változás, ez a csodálatos haladás? A magyar nemzet nevéhez nem fűződik szívet-lelket jobban emelő alkotás, mint épen az, hogy geniusza ezt a földet nemcsak meghódította és megvédte, hanem annyi balsors és hányattatás közepett, annyi külső veszedelem és belső villongás daczára a virágzás mai fokára emelte.

Hogyan történt ez az átalakulás, hogyan lett a magyar nemzet, a magyar föld azzá, minőnek ma találjuk? Arra a politikai történetírás még nem válaszolt s maga nem is lesz képes felelni soha. Itt a gazdaságtörténetnek kell segélyére sietni, mert csak ő van hivatva kimutatni, hogy ment végbe ez az átalakulás s mik voltak a századok folyamán leglényegesebb stádiumai. A történésznek gazdaságtörténészé kell tehát válnia, hogy igaz valóságában felfogja, földerítse, a köztudatba átvigye annak a bámulatos kulturmunkának az értékét, melyet a magyarság európai hazájában ezer esztendő lefolyása alatt végezett. És dicsősége nem csorbul azzal, hogy ezt a végtelen munkát nem egyedül, részben nem maga végezte, hanem másokkal végeztette. Az ő vezetése, az ő védelme alatt, az ő szellemében történt itt minden, ámbár alig van multunknak olyan időszaka, melyben részint a nagy munka céljaira, részint a háboruk által okozott vérveszteség pótlására idegenek néha tömegesen be nem özönlöttek volna. Szent István királytól kezdve, de valószínűleg már azelőtt is, azóta azonban napjainkig kétségtelenül beigazolhatólag, szakadatlanul folyt ide az idegen népár. A legtöbbször hivatgatásra, néha hivatlanul szerencsét próbálni, jobb megélhetést keresni kisebb rajokban, néha ezernyi számban történt a beköltözés.

De a ki az európai népek történetét ismeri, az e jelenséget természetesnek fogja találni. Midőn a magyarság Szent István óta megnyitotta kapuit az idegeneknek, egyszerűen csak az összes többi európai művelt

nemzetek példáját követte. Ugyanez történt Angliában, Franciaországban, Itáliában. Volt idegen beözönlés mindenütt egészen úgy, mint nálunk. Néhol hitták az idegeneket, néhol hódítani jöttek, de bármily módon és czélból költöztek be, az idők folyamán beleilleszkedtek az állami és társadalmi organizációba, annak munkaszervezetében külön hivatást teljesítő közegekké fejlődtek s ott határozottan kijelölt funkciókat végezve, rendesen nyelviileg is beleolvadtak a benszülöttek tömegeibe. Mindenestre azonban a politikai nemzetnek többé-kevésbbé jogokkal ellátott részei lettek s az állam fenmaradásához vérökkel vagy vagyonukkal, anyagi felvirágoztatásához pedig értelmességökkel és verejtékökkel hozzájárultak.

Ez az európai idegen népözön nálunk még olyan következményekkel sem járt, mint az angoloknál, francziáknál vagy olaszoknál, hol a régi és új népesség összeforradásából lassankint egy egészen új nemzetiség, a mai, keletkezett. Ilyen átalakító hatással sohasem volt nálunk a bevándorlás, még ha tömegesen és olyan időszakokban történt, midőn a magyarság számbelileg rendkívül megfogyott. Ezer év óta mindig megtartotta a magyar állam tiszta és kizárólagos magyar jellegét, az uralkodó osztályok minden idegen vérátömlesztés daczára magyarok maradtak s egyes kísérletek, melyek az utóbbi háromszáz év folyamán a magyarság fölényének megtörésére tétettek, sohasem alulról a tömegekből, hanem felülről, az idegen hatalom részéről indultak ki. Ennek daczára azonban mindenkor gyöngé és kivihetetlen kísérleteknek bizonyultak s csupán pillanatnyi hatást gyakoroltak, de a nemzet jövőjére befolyás nélkül maradtak. Az államot abból a jellegéből, melyet a magyar honfoglalással nyert, ezer év folyamán soha a legválságosabb viszonyok közt sem lehetett kivetköztetni. A magyar állam védelme, támogatása mellett folyik itt ezer év óta minden culturmunka s a mit a polgárosodás egyáltalán teremteni bírt, azt a magyar állam hozta létre, az a magyar geniusz alkotása a szellemi és anyagi élet egész birodalmában.

E polgárosító tevékenység ezer éves menetét kell fokozataiban és változásaiban, haladásaiban és hanyatlásaiban a magyar gazdaságtörténetnek megvilágítania. Mert ez a polgárosító munka a nemzeti történet legszebb, legáldásosabb eredménye, melynek ismerete leginkább gyarapíthatja a nemzet önértetét s fokozhatja bizalmát a jövőendő alakulásaival és veszélyeivel szemben. Ha e feladatát teljesítené, azt lehetne mondani, hogy a gazdaságtörténet lenne nemcsak a legtanulságosabb tudományszakok egyike, hanem, hogy a tisztult hazafiasság, a legnemesebb nemzeti érzés, az államhoz való rendületlen ragaszkodás, a dynastikus hűség legéltetőbb eleme, leghatékonyabb tanító mestere is. A hazai

munka, a magyar polgárosodás nemzeti eposzává lenne az, mely telve van küzdelemmel és dicsőséggel, melynek minden egyes epizódját tettekkel irták meg, olyan tettekkel, melyek nyomai hazánk minden részében, hegyen-völgyön, síkságon és folyamok mentén lépnek eléink s melyek jelentőségéről mindenki fogalmat nyerhet, a ki ezer éves multunk gazdasági, anyagi életének egyes fejlődési fokait egymással szembe állítja.

Mert nem is csak akkor volt lakatlan ösvadon az ország legnagyobb része, mikor a magyarok megszállották. Az ő uralmuk alatt is nem egyszer, legalább roppant területek visszahanyatlottak a barbárságba, mert ezeréves történetünk fejlődése nem mindig haladt emelkedő irányban. Nagy politikai katasztrófák ismételve megakasztották a haladást, sőt több ízben teljesen megsemmisítették számos nemzedék vállvetett munkájának eredményeit, az egész anyagi és szellemi polgárosodást. A magyarságnak nem egyszer ott kellett a munkát kezdenie, hol századokkal azelőtt ősei kezdték. A honfoglalást bizonyos tekintetben ismételnie kellett több ízben; fegyverrel és a kultura eszközeivel újra meg újra meg kellett hódítani az államterületnek legalább igen nagy részeit. Kik voltak az új meg új honfoglalások hősei, azt a meny nyiben karddal kezökben küzdöttek, a történetírás meglehetősen összeállította. Csak arról feledkezett meg eddig — és ezt lesz kiegészíteni a gazdaságtörténetnek feladata — hogy ugyane hősök olyan munkát is végeztek, mely ha talán nem oly izgatónak hat a képzeletre, mint a vitézség és katonai tusa, lényegileg sokkal áldásosabb, következményeiben a magyar nemzet jövőjére jóval jelentőségesebb, mint harczi tevékenységek.

Ők, az uralkodó osztályok, a királyok, egyházi és világi hatalmasok, a föld birtokosai voltak a földnek tulajdonképeni civilisatorai, betelepítői, megnépesítői is. Nemcsak védték és szervezték, hanem polgárosították az országot azon szükségletek helyes kielégítésével, melyek minden egyes korszakban előtérbe léptek. A legrégibb és a legnagyobb szükségletnek azonban történetünk egész folyamán az élő emberanyag gyarapítása nyilvánul, mely fejszével, tüzzel-vassal vágja a végtelen erdőt, kiszáritja a mocsarakat, medrökhöz köti a vizeket, megműveli a földet, lehetővé teszi az árucserét s az iparos szükségletek kielégítését. Föld volt az országban bőven, végtelen terjedelemben s épen azért alig volt több értéke, akár a levegőnek vagy a víznek. Nem egy királyunk mondogta, mikor mértföldekre terjedő birtokot adományozott el, hogy ha az új adományos még többet, még nagyobb területet képes felszántani, csak szántson még többet. Hisz volt föld elég, de nem volt ember, a ki megművelje, a ki hasznát vegye, értéket kölcsönözzön neki.

Még Szent István korában azon a tekintélyes területen, mely ma

Sopronvármegyét¹ alkotja, szertelenül kevés népesség élt s a legtöbb északkeleti vármegyét még a XIII. században is végtelen öserdőség borította, melyben csak itt-ott voltak lakott helyek, kisebb telepek. Nem a földben, hanem az emberben állt az adományok tulajdonképeni értéke sokáig s első királyaink, midőn az ujonnan szervezett egyháznak megadták a szükséges anyagi, vagyoni alapöt, embert adományoztak az egyes püspökségeknek vagy monostoroknak s a lakosok számában nyert a javadalmazás bősége kifejezést, míg az adományozott föld, habár mértföldekre terjedt, egyszerűen az adományozott emberekhez hozzá tartozónak vétetett. Az ember volt ez adományokban a fő, a föld pedig bármilyen terjedelemben a mellékes, a tartozék, mely a földolog sorában egyszerűen osztozott.

Ily körülmények, a viszonyok e kényszerítő ereje folytán természetesen a telepítés volt az állami és nemzeti politika egyik legfőbb feladata közvetlenül a honfoglalás óta, tehát ezer esztendőn keresztül. Már a honfoglaló nemzedék megkezdte a munkát, midőn egész Erőpára kiterjedő kalandozásaiából nem csupán aranyat-ezüstöt, hanem még értékesebb prédát, embert sok ezernyi számban hozott rabszijen új hazájába, kiket azután a munka céljaira állandóan megtelepített. Kétségkívül már a vezérek századában erőteljesen megindult nemcsak általában az állami, hanem a szociál-gazdasági szervezkedés is, még pedig nem azért, mert a hódítók magok a polgári munkát lealázoónak tartották s nem akartak dolgozni. Meglehet, hogy a földművelést akkor még lealázoónak tartották, hisz mint vándor nép azelőtt nem is üzhették. Eleinte ezt, valamint az áruceserét a meghódított belföldi lakosságra vagy a külföldről ide hajtott rabszolgákra bízták. De azért dolgozniok kellett a hadakozáson kívül ő nekik is. Primitív szükségleteiket mint vándor nép is magoknak kellett kielégíteniök. Fegyveröket, ruhájokat, lőszerszámjokat, sátraikat s azok kezdetleges berendezését maguknak kellett előállítaniok, mert azokat nem szerezhették be idegen iparosoktól. Sokféle kézimesterségben jártasak voltak tehát, mikor ide beköltöztek s sokáig eltartott, míg itt uralmuk annyira szervezve volt, hogy az ipari szükségleteik kielégítését a meghódított rétegekre háríthatták át. Az iparos munka olyan szervezete, a házi ipar olyan fejlődése, mint Közép-Ázsia nem egy törzsénél ma találjuk, kinnél ezer esztendő folyamán sem sok változás történt a munkaszervezetben, meg volt a honfoglaló nemzedékben is, mely tehát nem idegenkedhetett annyira a munkától, mint később, midőn az uralkodó rétegek azt külön e célra szervezett osztá-

¹ Sopronmegye oklevéltára I. 8. Rarus habebatur incola in Comitatu castri Soproniensis, mondja egy későbbi okmány Szent István koráról.

lyokra ruházhatták. Már a honfoglaló nemzedékek megkezdték a telepítést általában az ország gyér népességének szaporítására: különösen pedig azért történt ez, hogy a betelepítettek olyan foglalkozási ágakat üzzenek, melyekhez a hódítók magok nem értettek. Ilyenek voltak első sorban a földművelés, az erdőirtás, bányaművelés, az építés és minden fejlettebb iparág.

E telepítések azonban kényszer-telepítések, erőszakkal eszközölt átköltöztetések voltak, mert a hódítók rabszijra fűzve hajtották ide hadjárataikról a lakosságot, melyet le nem kaszaboltak. De kétségtelen, hogy már ez erőszakos telepítések nagyban elősegítették királyaink későbbi törekvéseit, melyek az önkénytes bevándorlás fokozására irányultak. Még a vezérek korában hire mehetett nemcsak annak, milyen áldott a magyar föld, hanem annak is, hogy meg lehet a magyar uralom alatt élni és boldogulni is. Csak így érthető, hogy már Szent István telepítési politikáját igen nagy siker koszorúzta, hogy attól kezdve tömegesen vándoroltak be külföldiek, kik itt mint a király „vendégei” dus oltalomban részesültek s első sorban a város-alapítás, a városi életet kifejlesztő tényezők sorában vergődtek nagy jelentőségre.

Királyaink telepítési politikáját természetesen a szükséglet szabályozta. Az első századokban különösen két körülmény volt itt irányadó. Az első az, hogy az ország nagy területéhez képest általában csekély volt a népesség. A második meg az, hogy ez a csekély népesség is fölötté aránytalanul oszlott meg az ország egyes vidékei között. A népesség főárja a Dunántulra vagy a Duna közelébe halmozódott fői; az e vidéktől messzebb eső földön már csak itt-ott voltak a rengeteg vagy a mocsarak végtelenében egyes jobban lakott területek, a népesség és a polgárosodás egyes szigetei, a vadonba benyúló fejlettebb földnyelvek. Ezeket azután főleg mai északi és keleti határaink felé annál nagyobb lakatlan vagy igen gyér népességű föld követte. Később, midőn a népesség gyarapodott, a tömegesebb betelepítés szüksége sem volt többé oly égető.

De azért a betelepítés nem szűnt meg soha, ámbár a vegyesházi királyok alatt más irányt vett. Nem a művelt nyugatról, hanem keletről és délről költöztek be nagyobb tömegek, oroszok, oláhok, szerbek, kiket vagy gazdasági érdekek vagy politikai kényszerűség, a török uralom alóli menekülés hajtott a magyar állam területére. A Szent István-féle politikai elv, hogy az egynyelvű és nemzetiségű állam gyöngé, nemzetiségi tekintetben eléggé tarkává tette már az Árpádok korában a magyar állam területét. Sokféle nyelvű rétegekből alakult az Árpádok magyar társadalma s mindnyájok fölött magas trónusán mindnyájokat összefoglalva és összekapcsolva trónolt az egyház és a tudomány nyelve: a latin.

De az a sokféleség, melyet hazánk ma nemzetiségi vagy ethnografiai tekintetben nyújt, különösen a görög-keleti vallásu nemzetiségek elszaporodása a vegyesházi királyok korában fejlődött ki. Gazdasági tekintetben ez az országra s a társadalomra óriási fontosságu volt. Az új bevándorlók ipart, kereskedést nem üztek, földműveléshez is vajmi keveset értettek. Az ő főfoglalkozásuk az állattenyésztés volt, melynek céljaira felhasználták a még ki nem irtott erdőségeket, a hegyeket, havasi legelőket, járatlan vidékeket, hová addig a polgárosodás nem igen jutott, mely addig tehát vajmi kevés hasznot hozott a földesuraknak. Az új bevándorlókkal egyszersmind olyan elemeket nyert a gazdasági élet, melyeknek igen csekélyek voltak a szükségleteik s így kisebb igényeket tápláltak munkájuk jutalmazása tekintetében. Olcsóbban dolgoztak, mint a benszülött lakosság s azért a munkaadók, a földesurak szívesen látták, készségesen befogadták és jószágaikon megtelepítették őket.

Kiválóan gazdasági okoknak tulajdonítható, hogy ma észak-keleti hegyvidékünket sok száz mértföldnyi terjedelemben néhol egész a Tiszáig az oroszország vagy oláhság lakja. Az ideözönlés nagyobbérszt csöndesen, észrevétlenül, de szakadatlanul folyt századokon át s minthogy a rendi szervezet az idegen nemzetiségeknek még sokféle, főleg adóügyi kiváltságokat adott, ezzel újabb válaszfalat vont köztük s a többi társadalom közt, mi az idők folyamán beolvadásuk jelentékeny akadályául szolgált.

A török uralom ismét hatalmas korszaka a ki- és bevándorlásnak, melynek hatásai még napjainkban is mutatkoznak s nagyban a magyarság hátrányára módosították nemzetiségi mérlegünket. A török korszak Magyarország népességtörténetében a rohamos és szakadatlan hanyatlás kora. A háborúk állandóan pusztították a lakosság számát s azzal, hogy a haza földje örökös csataterré vált, megszorodtak mindazon bajok és veszélyek, melyek a csatatérről ki szoktak indulni. Az ország mindenféle járványok, állati és emberi betegségek örökös tanyája lett. Egész új betegség, a súlyos febris hungarica keletkezett s a pestis ugyszólván állandóan pusztított, némely években rettenetes mértékben. El lehet mondani, hogy a török korszak minden második-harmadik éve valami nagyobb járvány, főleg pestis pusztításának éve. Ehhez járult az örök háborúból folyólag az, hogy az állam minden magasabb kulturpolitikai feladattól tartózkodni volt kénytelen. Rendes belső kormányzati teendőit sem végezhetette, az anyagi műveltség fokozásáról pedig teljesen le kell mondania.

Mindezek következtében a művelt terület terjedelme itt a lakosság csökkenése, amott a közbiztonság hiánya miatt mindenütt roppantul megapadt. Egész vidékek ismét leszáltak a földművelés magasabb szín-

vonalaról a marhatenyésztés alacsonyabb fokára. A gazdasági hanyatlást azután nyomon követték a belőle természetszerűen folyó bajok. A rossz termések minduntalan ismétlődtek s gyakran országos inséggé fokozódtak, melyek ezer meg ezernyi áldozatot követeltek s így a népesség számát csökkentették.

Ehhez járult a török politika egy még borzasztóbb iránya. Minden nagyobb török hadsereg, mely az országból kivonult, 1526 óta csaknem kétszáz esztendőn át nem távozott innen a nélkül, hogy megszámlálhatatlan ezreit ki nem vitte volna rabszíjon a hazai lakosságnak. Ezek a szerencsétlenek részben a Kelet összes rabszolga-vásárait kerültek, legnagyobb részt azonban a török földesurak részéről a Balkán-félsziget különböző országaiban levő birtokaikon telepítették meg. Különösen a délvídeket, mely a mohácsi vész előtt még kevéssé volt idegen elemekkel, itt szerbekkel, amott oláhokkal saturálva, úgy, hogy magyar jellege akkor még teljesen kidomborodott, vetköztette ki teljesen magyarságából a török uralom. Az események árja egyszerűen elsodorta onnan a magyar lakosságot, mely kihalt, kivándorolt vagy erőszakosan kitelepítettett. Magyarországból származó, magyar népelemekből álló telepek a XVI. és XVII. század folyamán mindenütt akadtak a Balkán-félszigeten, Boszniában, Bulgáriában, Maczedoniában, hol azután beleolvadtak a benszült keresztény lakosságba s még emlékezetökből is kiveszett magyar eredetök tudata. De a török korszakban egyes utasok, kik a szultánok birodalmának valami távoli részébe elvetődtek, sok helyen találtak ilyen Magyarországból kihajtott s kényszer útján megtelepített lakosokból álló községeket, melyek a magyar nyelvet használták s így e nyelv akkor jobban el volt a Balkán-tartományokban terjedve, mint ma.

Azon magyar területeket, melyek népességét ily erőszakosan elhajtották, a törökök nem tervszerűen látták el új lakosokkal. Mindazonáltal beszivárgott oda lassan-lassan bizonyos népesség, mely nem volt ugyan sűrű sehol, de a földet még sem engedte teljesen barbárságba visszasüllyedni. E népesség két forrásból táplálkozott. Az egyik török vagy mohammedán volt. Ehhez tartozott az uralkodó osztály kivétel nélkül, az összes földesurak, állami tisztviselők, a katonaság legeslegnagyobb része. Ez a török elem főleg a városokban, Budán, Esztergomban, Pécsen, Temesvárt vagy az erődített helyeken összpontosult s még a földesurak sem mind laktak falusi jószágaikon. Mindazonáltal voltak falusi községek is tisztán török lakossággal, legalább emlékeinkben nem egy török nevű község fordul elő. Hogy ez a falusi mohammedánság Törökországból vándorolt-e be vagy olyan benszültöttekből állt, kik felvették az uralkodó osztály vallását, az bizonytalan ugyan. De a dolog természetéből következik, hogy az ilyen községek hamar beolvadtak az

uralkodó államrendbe, mely nagyrészt reájok támaszkodott. Így a török vallás hívei a meghódított földön elég tekintélyes töredékét tették a népességnek, mely azonban zömében más elemekből, oláhokból, de kivált szerbekből állt, mert a török birodalom, midőn Magyarország déli vidékeit magába kebelezte, ezzel egyszersmind hazánk déli határázrvonalát lerontotta s megnyitotta az ország kapuit délszláv lakosságnak. A keleti egyház hívei, kik egyedül birtak valahogy megélni az ozmán uralom alatt, egyre sűrűbben lepték el az egykori magyar területet s egész Budáig felhalva, mint földművesek, kereskedők, mesteremberek és nagy számmal, mint török szolgálatban levő katonák, keresték kenyerüket.

Bármilyen nagy különbség volt köztük és az uralkodó osztály, a megtelepedett mohammedánság közt, egy tekintetben mindkét népesség ugyanazon alapon állt. Idegenből vándorolva be olyan időben, midőn a terület, melyen megtelepedett, nem állt többé a magyar állam uralma alatt, nemcsak nemzetiségileg volt idegen, hanem politikailag is. Nem élt benne a magyar államhoz tartozandóság érzete, mely két századon át sohasem szűnt meg ott, hol a délibb részekben, a Duna-Tisza közén az őslakos magyarságból valami mégis megmaradt. Az új népességnek azonban fogalma sem volt a magyar államról s a jelzett terület akkor nem csupán tényleg, hanem lelkileg is elszakadt Szent István koronájától. Az a kevés kapcsolat, mely még akkor is megmaradt, főleg gazdasági természetű volt. Így például előkelőbb utazók följegyzései szerint a magyar pénzt török területen is elfogadták egész Belgrádig, hol be kellett váltani, mert innentől kezdve már nem lehetett vele boldogulni. A magyar pénz forgalmának határai tehát a Száváig terjedtek s így a pénzforgalom területe még akkor is összeesett az ősi államterülettel, noha a török uralom alatti lakosságból a régi államhoz való tartozandóság érzete mindinkább kiveszett.

A török-magyar területen volt tehát ez időben is tetemes bevándorlás, mely a pusztuló régi magyar lakosság helyére ült le. A királyi Magyarországon ellenben tömegesebb bevándorlásnak ebben a korszakban nincs nyoma. Az észak-nyugati megyékbe Pozsonyba, Trencsénbe, Nyitrába az otthon borzasztó üldözésnek kitett ugynevezett cseh-morva testvérek vagy új-keresztények (anabaptisták) szívärogtak ugyan be s mint kitűnő mesteremberek számos magyar főúr, főleg az Illésházy grófok védelme alatt megtartották kommunisztikus vagyonszervezetüket is. De néhány ezernél többre számuk nem ment s egy részöket Bethlen Gábor és I. Rákóczy György fejedelmek erdélyi területre telepítették át. Abból a sok százezernyi idegenből, ki a császári hadsereggel Európa minden tájáról ideözönlött, szintén állandóan itt maradhatott egy csekély töredék. Mindez azonban alig észrevehető módon járult a népes-

ségben bekövetkező s folyton emelkedő pusztulás pótlására. Az államhatalom fájdalmasan érezte ugyan a csökkenés hatásait, de az örökös hadakozás annyira megszibbasztotta erejét, hogy telepítési politikát ez időben egyáltalán nem folytathatott, ámbár e részben már korán merültek fel különböző tervek, első sorban olyanok, melyek katonai gyarmatok alapítására irányultak a császári hadak egy részének állandó megtelepítésével. De e tervekől nem lett semmi, sőt a nagy felszabadító hadjáratban, mely 1683-ban kezdődött s 1699-ig, a karloviczi béke megkötéséig, főleg akkor török területen folyt, e terület lakossága legnagyobb részében szintén kiirtatott. A tizenhat esztendei háború elég volt arra, hogy óriási területeket ismét lakatlan sivataggá változtasson. Az uralkodó osztályok, a mohammedán hitűek, mint századunkban Görögországban, Szerbiában, Romániában történt, a vert török sereggel elvonultak vagy a győző félnek estek áldozatul, a görög-keleti népesség többnyire hasonló sorsban részesült és sok száz meg száz mértföldnyi terület alig néhány ezer emberrel jutott vissza a győztes magyar király birtokába.

De már e háború folyamán nagyobb számmal telepedtek meg új szerb tömegek a délvídeken, melyet a tizennyolcadik század elejéről származó emlékeink gyakran Rácországnak neveznek. A szervezéshez, a rendszeres polgárosító munkához azonban még ekkor sem lehetett látni, mert a győzelmeitől megittasult szoldateska féktelenségeivel csakhamar a Rákóczy-mozgalmakba sodorta az országot s az éveken át folyó belháború az államterület régi, sűrűbben lakott, valamint ujonnan visszaszerzett s egész gyér népességű részeiben egyaránt fogyasztotta az embert. Nem is emberi erő, hanem egy felsőbb hatalom, a természet fejezte be azt a belső mozgalmat, ráküldve az országra a pestist, mely százezreket vitt sirba s szörnyű pusztításaival végkép kimerítette s ezzel békére kényszerítette a küzdő feleket. Végre az 1716—17-ki háborúval befejeztetett a magyar állam mai területének visszaszerzése s csak mindezek után léphetett nemzetünk ismét az erőgyűjtés, a polgárosítás és a kulturmunka terére.

Körülbelül elülről kellett ekkor a magyarságnak a munkát kezdenie, mert sok helyen kevéssel voltak kedvezőbbek a viszonyok, mint Árpád honfoglalása korában lehettek.

Első sorban az ember hiányzott s ismét a népesség szaporítása lett a nemzeti politika legelső, legfőbb feladata. Magyarország népességének megállapítására történelme majdnem minden szakában kínálkoznak eszközök, melyek az első századokra nézve hézagossak, töredékesek ugyan, de a XV. századtól kezdve már csaknem az egész államterületre kiterjednek s kellően földolgozva ismereteinket a multról rendkívüli mértékben gyarapítanak. De a XVIII. század elejéről már oly eszközökkel ren-

delkezőnk, melyek az egész városi népesség s a vidéki munkásosztályok összes rétegeinek számbeli viszonyairól közvetlen és kitűnő tájékoztatást nyújtanak. Az állam a szatmári béke után első köteletségének tekinté, hogy tájékoztatást nyerjen, mi maradt meg a kétszázados háborúk után emberben, vagyonban. A meglevőnek kimerítő összeírásával, statisztikai fölvételével igyekezett megismerni a tényleges állapotokat, különösen pedig azt, hogyan lehetne az állami adózás szervezetét berendezni s a kincstárnak megfelelő adójövedelmet biztosítani. E célból országgyűlési felhatalmazás alapján 1715-ben egy nagy és bonyolult műveletet rendelt el, országos vagyonkatasztert készíttetett, mely nemcsak a meglevő vagyont, a mint az a földművelésben, iparban, kereskedésben s az emberi munka összes ágaiban érvényesült, foglalta össze, hanem városról-városra, községről-községre névszerint felsorolta az egész adóköteles lakosságot jogi állapota, foglalkozása és birtoka feltűntetésével.

E roppant munkát 1720-ban ismételtetett, mert a kormánynak méltán kételyei lehettek a művelet megbízhatósága iránt, oly annyira csekélynek tűntette föl a lakosság számbeli és vagyoni állapotait. Időközben különben is egy győzedelmes háború megtörte a török uralmat a Temesközben s így az 1715-ki fölvételek ismétlése, illetve revíziója sok tekintetből szükségesnek látszott. Ez 1720-ban teljesen az öt évvel előbbi utasítások keretében történt. Hogy az összeírás lelkiismeretesen, egyéni érdekek mellőzésével eszközöltessék az egyes vármegyék nem maguk irták össze magokat. Az egyik vármegye a másikba küldött két-két táblabíró, kik esküt téve, hogy hiven és köteleességszerűen végzik munkájukat, az alispán és a szolgabírák közreműködésével hajtották végre az összeírást. Tevékenységek eredménye körülbelül száz hatalmas kötetbe foglalva, az országos levéltárban őriztetik s amaz időszak népesedési állapotai, gazdasági élete, anyagi kulturája ismeretéhez a legbecsesebb felvilágosításokat nyújtják. Számokban kifejezve kapjuk bennök az anyaország népességi és vagyoni leltárát, melyből megtudjuk, mi maradt a török háborúk után emberben és vagyonban s hol kellett a magyar nemzetnek a kulturmunkát újra kezdeni, hogy a jelenkor fejlődésének színvonalára eljusson.

A tanúság, mely ez összeírások roppant köteteiben föl van halmozva, nem sokáig lesz már a levéltár zárt bányáiban elrejtve, hanem a tudomány közkincsévé fog válni. Most, midőn a magyar gazdaságtörténet annyi megoldatlan feladatára utaltam, örömmre szolgál jelenem, hogy egy igen fontos mozzanat, Magyarország népességének megvilágítása az 1720 körüli években, abban a korban, midőn a modern Magyarország alapjai letétettek, gyorsan és biztosan közeledik megoldásához. A magyar országos statisztikai hivatal, mely három évtized óta

annyi sikerrel dolgozik hazánk modern állapotainak számbeli megismeretetésén s a számokban rejlő közhasznú tanúságok föltárásán, a múlt év tavaszán megkezdte az 1720. év körüli népesedési anyag földolgozását s azt „Magyarország és Erdély népessége a pragmática sankezió korában”¹ czimmel a jövő év elején millennáris kiadványképen fogja közrebocsátani. Ezzel a hivatal, mely mostani kitűnő főnöke, Jekelfalussy József miniszteri tanácsos vezetése alatt a József császár korabeli első magyarországi népszámlálás anyagának tudományos felhasználásával már néhány évvel ezelőtt megkezdte a történeti statisztika művelését, megbecsülhetetlen szolgálatot fog tenni multunk megvilágításának s mindazon tudományszakoknak, melyek a történelmi fejlődés ismeretére rávannak utalva. Sőt nemcsak a tudománynak. Ez a munka fogja a modern Magyarország szerény kezdetét föltárni. Ez lesz a tükre annak az állapotnak, melyből öt-hat nemzedékkel ezelőtt a magyarságnak ki kellett indulnia, hogy az országot szellemileg visszahódítsa, ismét magyarrá, ismét polgárosulttá tegye. Ez fogja föltüntetni az 1720. körüli állapotokat, melyek ismerete nélkül képet sem alkothatunk annak a munkának nagyszerű és dicsőséges voltáról, melyet itt azóta a magyar nemzet végezett.

E nagy munka ismét az uralkodó osztályok vezetése, áldozatkész közreműködése közben folyt le. Ők indították meg az újjászervezés, a benépesítés folyamatát, ők gondoskodtak arról, hogy ismét legyen az, a mi minden polgárosodás alapja, lakosság. Száz meg száz mértföldnyi terület volt akkor ugyyszólván néptelen pusztaság. Különösen a délvidék, a legáldottabb rész tett egészen prairie-szerű benyomást, melyet embernél magas fü vagy végtelen mocsár borított, hol csak mértföldnyi távolságra akadt egy emberi kunyhó vagy félbarbár emberek által lakott szegényes telep. De másutt is száz meg száz község volt néptelen vagy hihetetlenül csekély számban lakva. Az anyaországban még a legsűrűbb volt a népesség a legészakibb vármegyékben Trencsénben, Árvában, míg az erdélyi részek, melyek amaz időben kevesebbet szenvedtek, egészben sokkal normálisabb népesedési viszonyokat tüntetnek föl. De a magyar anyaország egész nagy területén össze-vissza sem élt akkor jelentékenyen több egy millió lakosnál. Emberről kellett tehát gondoskodni s e gondoskodásban legelől az uralkodó osztályok, a világi és egyházi birtokosok, első sorban a főurak, de mellettök számos nemesi család tűntek ki s az érdemek, melyeket e téren szereztek, hervadhatatlan babérjaik közé sorolandók. Csak az ő törekvéseik sikerén buzdult az állam maga hasonló tevékenysége, mely a század második felében öltött igazán nagy arányokat.

¹ A vállalat tervrajza a statisztikai hivatal más kiadványaival megjelent Közgazdasági Szemle. 1895. 271—2. oldal.

Égésben a XVIII. század telepítései, melyek az új Magyarország lételét szélesebb, szilárdabb alapokra fektették, ama kor uralkodó osztályait dicsérik s midőn a gazdaságtörténet e telepítések fokozatos menetéről eloszlatja az idő homályát, ez osztályok legszebb alkotásait fogja földeríteni s föl fogja eleveníteni sok olyan derék, hazafias egyéniség emlékét, kik érdemesek az utókor hálájára s kiket ma a feledés homálya borít, mert nem akadt még zajtalan, de áldott polgárosító munkájoknak méltatója.

Csak egyetlen mozzanatát körvonalaztam itt a magyar állam multjának dús, gazdag és emlékezetes tartalmából, mely egyáltalán földerítve, méltatva a jelenkor tudásába átültetve nincs s mely hiányt a gazdaságtörténet lesz hivatva pótolni. De e mellett ott van feldolgozatlanul a földművelés fokozatos fejlődésének egész története. A haladások, melyek a gazdálkodásban, valamint az őstermelés többi ágaiban végbe mentek, a befolyások, melyek reá a századok folyamán jótékonyan vagy károsan hatottak, mind emlékezetes tényei nemzetünk multjának s tisztázásuk tudományos és erkölcsi szempontokból igazán nemzeti feladat. Művelésének története a földhöz való szeretet legtisztább, legegészségesebb kútfeje s attól a történeti igazságtól, mely e kútből árad szét, nincs mit félnie senkinek. Sem az uralkodó-, sem a munkásrétegek érdekeit nem fogja csorbitani annak feltüntetése, hogy harmincz nemzedék hogyan fáradozott válllvetve, a földnek az ősvadon állapotából való kiemelésén.

De nem csupán a mezőgazdaság s az őstermelés, hanem az anyagi munka minden ágában, ipar és kereskedés terén, az államszervezet mindazon ténykedésében, mely a munkára és a vagyonosságra befolyással volt az adórendszer s pénzügyi viszonyok, sőt közvetve a közigazgatás és igazságszolgáltatás működésének megvilágítása körül végtelen sok feladat és közhasznú tevékenységi kör várakozik a magyar gazdaságtörténetre. Királyaink és uralkodó osztályaink telepítési politikájában mindenkor kidomborodó szempont, egyik legfőbb vezető eszme az volt, hogy a szocial-gazdasági szervezetben olyan organumok fejlődjenek, melyek specziálisan a kereskedés, ipar, a hitelügyek és forgalom érdekeit szolgálják.

Ipar és kereskedés s mindaz, a mi vele összefügg, egykor nem voltak ugyan magyar nemzeti foglalkozások. De azért tévedés azt hinni, hogy a királyi hatalom és a rendek nem törődtek volna érdekeivel. Angliában sem őseredeti nemzeti foglalkozás az ipar és kereskedelem, melyre ma az óriási birodalom fektetve van. Angolokat is németek tanítottak meg a kereskedelemre, a mint ezek viszont az olaszoknál jártak iskolában. A magyarok szintén idegenektől tanulták az anyagi munka ez ágait. Szent Istvántól kezdve olaszok, németek, flandriaiak előtt nyitva

volt Magyarország; ők lettek nálunk nemcsak a város alapítói, hanem az ipar és kereskedelem legfőbb szervei. És hogy ipar és kereskedelem hazánk földjén is fontos tényezővé fejlődött a nemzeti királyság korában, azt szükségképen következtetnünk kell abból az előkelő nemzetközi szerepből, melyet a magyar állam az európai hatalmak sorában játszott s mely bizonyos ipari és kereskedelmi fejlettség nélkül egyáltalán lehetetlen lett volna. A kereskedelem és forgalom teremtette meg a forgó tőkét, a készpénzt, mely a háborukhoz akkor ép oly nélkülözhetetlen volt, mint manapság. Azokban a századokban, mikor rendes évi adózásról a királyi kincstár javára még a jobbágyság részéről sem lehet szó, a kiviteli és behozatali vámok tetemes részét szolgáltatták a közjövödelmeknek. Másrészt az állam hatékony nemzetközi politikája sem képzelhető bizonyos ipari önállóság és fejlettség nélkül, mely legalább a honvédelmi célokra szükséges eszközök előállítását függetlenítette a külföldtől. Csakugyan volt ipar és kereskedelem hazánkban mindenkor s ennek megfelelően az uralkodó osztályok határozottan felismerhető gazdasági politikát követtek. Ha régi emlékeinket átlapozzuk, azt az érdekes jelenséget találjuk, hogy a Habsburgok uralkodása óta s valószínűleg előbb is, de kétséggel a XVI. és XVII. század egész folyamán Magyarország rendei mindig a kereskedelem és forgalom lehető megkönnyítését sürgették s így lényegileg annak a gazdasági rendszernek hívei voltak, melyet ma szabadkereskedésnek nevezünk. A XVIII. században ez annyiban szenvedett változást, hogy a rendek adómentességi kiváltságaik megtartása fejében egyáltalán kiszolgáltatták a hazai ipart és kereskedést Ausztriának. Ez csakhamar gyarmatává alakította át Magyarországot, hogy a vámon behozza azt, a mit a réven, a nem adózunk! — elvének fentartásán elvesztett. De csak elvben maradt fenn ez az adó-kiváltság, tényleg azt is megtörte az osztrák kormány gazdasági politikája. A rendek nem fizettek ugyan közönséges adót; de tényleg sokkal többet fizettek vagy vesztettek, mint a mennyit ez az adó évenként kitett volna. Fizettek roppant vámot mindenért, a mit külföldről behoztak, emellett súlyosan károsodtak minden termelési cikkek eladásánál. Kettős volt tehát a veszteségek s hibás gazdasági felfogásukat nemcsak maguk fizették meg drágán, hanem az egész országot száz esztendőnél tovább megfosztották a lehetőségtől, hogy benne ipar és kereskedelem egészséges fejlődésnek induljon. A gazdasági politika azt is előlte, a mi a háboruk hosszú korszakából fenmaradt s így a XVIII. század második felében a magyar ipar és kereskedelem mindenesetre sokkal kedvezőtlenebb helyzetben volt, mint aránylag a XV. század ugyan-e szakában, mikor Hunyady Mátyás Magyarországa Közép-Európában döntő szerepet játszott, mi az összes gazdasági tényezők fejlettsége nélkül alig lett volna lehetséges.

Mindezekről a fontos nemzeti érdekekről hasztalan keresünk eddig történetírásunkban felvilágosítást. Minő végtelenül kevés itt a hasznavehető anyag, minő roppant feladat vár itt a gazdaságtörténetre, az sohasem nyilvánult szembetűnőbben, mint épen legközelebb az ezredéves országos kiállítás rendezése alkalmából. Retrospectiv természetű levén, azok a csoportok, melyek anyagi polgárisodásunk egyes ágainak fejlettségét hivatvák feltüntetni, az ide vonatkozó történelmi anyagot is fel akarták ölelni. Kerestek is utbaigazítást a multról, de hasztalan fordultak akár a könyvekhez, akár a történészekhez, egy pár nyers adaton kívül alig kaptak czéljuknak megfelelő tájékoztatást. Kitűnt, hogy ezer éves multunk anyagi életének egyetlen egy mozzanata tisztázva, egyetlen egy komolyabb problémája megoldva nincs s így a nemzeti történet egyik legfontosabb része, a nemzeti munka dicsőséges története megvilágítva még legkevésbé sincs. Részből a történetírás mulasztása tehát, ha anyagi polgárisodásunk útjairól jelentőségökhöz és eredményeikhez méltó képet az ezredéves kiállítás nyújtani nem fog.

E roppant hiányokat pótolni a magyar nemzet életének egyik legszebb mozzanatát a feledés homályából lassankint kiemelni a magyar gazdaságtörténet feladata. Nagy és nemzedékekre kiható feladat az, melynek megoldása csak szakadatlan, kitartó és avatott tevékenység gyümölcse lehet. A mitől azonban minden siker föltétlenül függővé van téve, az a gazdasági szakismeretnek bevitele, átlántálása a magyar történetírásba, az anyag átkutatásába, valamint annak feldolgozásába. Eddig az teljesen hiányzott, sőt napjainkban még inkább hiányzik, mint a régibb történetírói nemzedékben. Egy Engel, egy Kovachich, egy Fehér kutatókiadványai még sokkal több érzéket tanusítanak a gazdasági s velők kapcsolatos pénzügyi vagy adóügyi források iránt, mint a jelenkori nyers anyaggyűjtemények. És Schwartner vagy Korabinszky régi munkáiban sokkal bővebb a gazdaságtörténelmi anyag, mint a legtöbb modern megyei vagy városi monographiában, melyeknek pedig az lenne természetes hivatásuk, hogy a helyi anyagi élet fejlődését fontosságához mért terjedelemben megvilágítsák. Régebben azzal a kifogással tértek ki a feladat elől, hogy ide vonatkozólag elég anyag nem maradt ránk. Ma már tudjuk, hogy ez mesebeszéd s hogy a kutatónak legalább az utolsó háromszáz esztendőből végtelen anyag áll rendelkezésre, csak értékesíteni tudja. De épen ezt nem tudja, s így nem is akarja, mert történetírásunknak ma általában nincs érzéke a gazdasági tények és jelenségek nagy fontossága iránt. Másrészt nem levén kellő mezőgazdasági szakismerete, a kutatókból a bennök rejlő tanúságokat sem képes kiolvasni. Milyen eredményeket érhet el az, a ki gazdasági szakismeret fegyverzetével fölszerelve vizsgálja át a történelmi anyagot, arra örven-

detes példát nyújt épen legujabban egyik modern műveltségű történetírónk és tagtársunk, Tagányi Károly, ki a földközösség kérdését hazánkban először világította meg, sőt a földközösség lételetét egyáltalán először vette észre s ezen jogi, valamint szocial-politikai szempontból egyaránt fontos kérdés megvilágításához a szükséges történelmi anyagot ezredéves fejlődésünk minden szakára meg tudta találni. Van tehát anyag minden tekintetben, van bőven s mindenki értékesíteni fogja azt, a ki a modern gazdaságtudomány ismereteinek birtokában fog a multak kutfő-hagyatékának áttanulmányozásához. Ha tehát képessé akarjuk tenni nagy nemzeti hivatása teljesítésére a gazdaságtörténetet, első sorban gazdasági szakembereket kell a történelmi kutatás és történetírás számára megnyernünk, azokat, akik eddig csupán a modern közgazdaság tudományát művelik.

Ez irányban maradandó érdemeket szerezhet magának szakosztályunknak, midőn a gazdaságtörténet fontosságát hangsúlyozva, számára művelőket hódít magában a közgazdasági társaságban és mindazon körökben, melyek a magyar közgazdasági tudomány felvirágoztatásán buzgólkodnak. Szakosztályunk nem rendelkezik olyan anyagi erővel, olyan pénzbeli tőkével, hogy a történelmi kutfők földolgozását vagy akár csak kiadását megindíthatná. De rendelkezik azzal a szellemi erővel, azzal az értelmi tőkével, hogy gazdasági szakíróinkat gazdaságtörténeli kutatásokra, az anyagi polgárosodással kapcsolatos problémák megoldására ösztönözze, a gazdasági mozzanatok jelentősége iránti érdeklődést a történetírásba átvigye s ezzel mindinkább lendületet adjon a gazdaságtörténet művelésének. Ha ez megtörtént, új korszak nyílik az egész magyar közgazdaságtudományra, mely csak az idevágó történelmi ismeretek teljes birtokában válhatik igazán önálló tudománynyá, nemzeti polgárosodásunk számottevő tényezőjévé.